

В. В. Голубь,
д. держ. упр., проф., професор кафедри
державної політики і управління
політичними процесами НАДУ

СОЦІАЛЬНА МОДЕРНІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМ ПЕРЕХІДНИХ СУСПІЛЬСТВ

Здійснено аналіз чинників розвитку перехідних суспільств у контексті факторів соціальної модернізації. Проаналізовано основні напрями розробки нових механізмів щодо державно управлінського регулювання сучасними суспільними трансформаціями, насамперед процесом формування нових форм суспільної комунікацій і політичної модернізації.

Ключові слова: соціальна модернізація, суспільна трансформація, суспільний розвиток, перехідне суспільство, модернізаційні реформи, суспільні зміни, соціальна взаємодія, політична комунікація.

Дослідження феномену соціальної модернізації здійснено у працях Р. Даля, А. Мельвіля, Д. Растоу, С. Хантінгтона, Ю. Яковця. Проблемам суспільного реформування перехідних суспільств присвячено наукові розробки В. Гельмана, Р. Інглехардт, Х. Лінц, С. Ліпсет, при цьому розглядаються окремі аспекти взаємозв'язку соціальних умов і факторів засвоєння нових культурних норм і цінностей (Г. Алмонд, С. Верба, Г. Ленц, К. Мюллер, А. Пшеворський, Дж. Штігліц); системний аналіз такого впливу як соціокультурний фактор та його вплив на процеси перехідних суспільств у контексті соціальної модернізації є малодослідженим аспектом проблеми.

Аналіз трансформаційних процесів та концептуальних засад реформування перехідних суспільств у контексті соціальної модернізації.

Вектори розвитку сучасних соціальних трансформацій у перехідних суспільствах безпосередньо пов'язані з концепціями соціальної модернізації і сталого розвитку, що розглядаються як методологічна основа і передумова успішного здійснення політико-адміністративного реформування транзитивних суспільств при переході від авторитарного до демократичного, ринково орієнтованого їх стану.

Відповідно системного характеру змін, які відбуваються у перехідному суспільстві, надзвичайно важливим є аналіз і врахування тих факторів, які складають підвалини внутрішньо управлінського, об'єктивного процесу суспільних змін, передусім нові соціальні реалії і форми соціальної взаємодії, а також необхідність розробки нових механізмів щодо державно управлінського регулювання сучасними суспільними трансформаціями, насамперед процесом формування ринкових відносин, розвитком нових форм суспільної комунікацій, політичної модернізації.

Визначення і розробка стратегічних пріоритетів розвитку держави, системи державного управління повинно здійснюватися виходячи з аналізу і оцінки особливостей розвитку сучасного суспільства, його загальних системоутворюючих факторів, взаємодії держави, людини і суспільства, управлінської діяльності у цілому.

Виходячи з характеристики процесів сучасного соціального розвитку, відмітимо, що суспільство як системне утворення, якому притаманні цілісність, організованість, саморегуляція і саморозвиток є, передусім, сукупністю індивідів, які об'єднані завдяки різноманітних форм взаємозв'язку і взаємодії у соціальні групи, соціальні інститути в основі яких є певні соціальні норми і цінності.

Якісні зміни відбуваються на всіх рівнях суспільних інститутів і форм соціальної взаємодії, які можна розглядати відповідно різних алгоритмів аналізу, передусім з точки зору процесів, які відбуваються на рівні соціальних інститутів – держави, політики, економіки, культури, релігії, або на рівні аналізу соціальних дій і взаємодії різноманітних груп і організацій. Але, у будь якого разі, суспільство є неоднорідним утворенням, в якому взаємоперетинаються різноманітні рівні взаємопов'язаних соціальних інститутів і процесів, якісні зміни яких впливають і на зміни у цілісній суспільній структурі.

Якщо проаналізувати передумови соціальних трансформацій як процес переходу соціальних об'єктів з одного стану до іншого, то їх варто

розглядати на трьох основних рівнях – теоретичному, аксіологічному і практичному. Суспільні перетворення відбуваються на рівні суспільної свідомості, формування нових цінностей, ідей і норм і стереотипів поведінки, з подальшою їх матеріалізацією у процесі формування нових соціальних структур і інститутів.

Виходячи з системних характеристик суспільства та його складових, вагому роль в аспекті аналізу суспільних трансформацій відіграють соціальні зв'язки і соціокультурні складові трансформацій, які складають зразки поведінки і образи мислення. Як справедливо підкреслює П. Штомпка, соціальні зміни варто розглядати виходячи з системних якостей суспільства на трьох взаємопов'язаних рівнях – макро, мезо і мікро. Тобто, на макрорівні соціальні структурні зміни і трансформації торкаються найбільш загальних утворень, таких як держави, міжнародні або міждержавні інституції (наприклад, Євросоюз), нації, транснаціональні корпорації; на мезорівні мова йде про різноманітні політичні, економічні, культурні, релігійні організації, соціальні рухи, політичні партії та ін., а на мікрорівні варто акцентувати увагу на рівні соціальної взаємодії всередині родини, різноманітних товариств, професійних груп, друзів, та між окремими індивідуумами.

Суспільство – це система соціальних взаємозв'язків і взаємодій, які об'єднують людей з метою задоволення ними власних соціальних потреб. Суспільство знаходиться у постійному процесі розвитку і саморозвитку, відповідно соціальні інститути, соціальні організації, рухи, соціальна ментальність і поведінка взаємопов'язані і розвиваються разом з ним. Але було б перебільшенням стверджувати, що між цими явищами існує прямий лінійний зв'язок або автоматичне відтворення і кореляція. Більш того, саме за відсутністю такого зв'язку нерідко виникають проблемні ситуації і кризові явища у різноманітних сферах суспільного життя, тому надзвичайно важливим є прогнозування наслідків політико – адміністративного реформування в аспекті впливу на інші складові суспільного життя і суспільного розвитку.

Визначення вектору реформування і пріоритетів суспільного розвитку для держави абсолютно не гарантує їх якісних результатів для суспільства загалом, тому необхідно враховувати те, що соціальні зміни в суспільстві, його соціальних інститутах є змінами, які безпосередньо впливають і взаємопов'язані зі суспільними цінностями, суспільною мораллю, зразками поведінки, суспільними рухами у напрямку підтримки або ігнорування чи протидії змінам.

Виходячи з аналізу пріоритетів розвитку і еволюції розвитку держави (як головного політичного інституту) перехідного суспільства, варто акцентувати увагу на тому, що існують різноманітні підходи до визначення факторів, які є суттєвими для здійснення позитивних перетворень у напрямку переходу від традиційних, авторитарно-бюрократичних «закритих» суспільств до демократичної, ринково-орієнтованої, соціальної і правової держави, відкритої до інноваційних перетворень.

У такому контексті ми можемо говорити про змістовну ідентичність понять політичного розвитку, політичної модернізації, якісним оновленням політичних інститутів і прогресивним соціальним розвитком, які пов'язані з політичними, економічними і соціокультурними змінами. Саме у такому суспільстві політичні зміни відбуваються поступово, взаємодії влади і суспільства базується на демократичних цінностях, є відкритими для громадськості, формування владних інститутів відповідає принципам демократичного суспільного вибору.

Соціальні трансформації і політичні зміни можна схарактеризувати як адаптацію системи (суспільства і його складових) до нових вимог і пріоритетів соціального розвитку. Соціальні зміни можуть відбуватися еволюційним шляхом – завдяки реформам, або більш радикальним шляхом – завдяки революційним змінам, що приводить до повного оновлення політичних інститутів і політичних еліт суспільства, його системних складових. Варто підкреслити, що іноді подібні зміни відбуваються лише на початковому етапі нового соціального процесу, а з часом можуть

відтворюватися старі інституції і колишні еліти (що власно і відбувалося у багатьох посткомуністичних країнах). Політичні зміни можуть мати відворотний циклічний характер, що у великій мірі залежить від орієнтації суспільства на певні інструментальні цінності і норми – демократичні або тоталітарні, авторитарні, комуністичні, націоналістичні.

Важливим є і те, що соціальні зміни і суспільні трансформації можуть носити лише фрагментарний, зовнішній характер, без якісного оновлення соціальних інститутів суспільства. Наприклад, ми можемо говорити про часткову лібералізацію режиму, покращення інвестиційного економічного клімату, проведення формальних демократичних виборів, але при цьому про реальну демократію говорити важко. Більш того, історичний досвід підкреслює, що часто за такими «відлигами» наступають ще більш тоталітарні часи, а політичний розвиток і трансформація політичних режимів консервуються і приймають авторитарний характер. Свідченням тому є приклади згорання демократичних політико-економічних процесів у низці країни Латинської Америки, Азії, африканському континенті, також у Туреччині та Греції, де у середині ХХ ст. активно відбувалися антидемократичні процеси.

Але, кінець двадцятого сторіччя демонструє глобальну активізацію демократичного руху і встановлення нових режимів у різних країнах світу по два боці океану, спрямованих на формування нових демократичних, ліберально-орієнтованих, соціально-правових держав.

Особливу роль у цих процесах відіграла політична еліта, яка в тоталітарних країнах володіла практично всіма економічними і політичними ресурсами. У більшості з країн суспільні зміни були підштовхнуті за ініціативи саме правлячої політичної еліти, номенклатури, яка фактично проголосила лібералізацію режиму («перестройка»), початок нових економічних реформ, перших демократичних виборів органів влади і системи місцевого самоврядування, перші публічні розколи прихильників реформ і їх

супротивників, перші відкритті протистояння, які іноді мали і військовий характер.

Доволі часто процеси демократизації за таким сценарієм були контролювані владою, яка їх підштовхувала або згортала, залежно від ситуацію на політичному олімпі і в будь який момент могли бути повернені до попереднього рівня. С. Хантингтон аналізуючи причини повернення від демократії знов до тоталітарних форм правління виділяє наступні: недостатня підтримка нових демократичних цінностей з боку основної маси суспільства, економічна криза, соціальні конфлікти, регулювання яких вимагатиме застосування авторитарних методів і посилення бюрократичних засобів з боку владних інституцій, соціальна і політична поляризація населення, масові безпорядки, тероризм, або вплив з боку інших держав.

Якщо говорити про ризики сучасних суспільств, які обрали шлях демократії, то до цих факторів варто додати ще вплив радикальних екстремістських рухів (націоналістичних, фашистських), олігархічних кланів, нових фінансово-економічних груп, які можуть суттєво впливати на розвиток або згорання суспільних реформ.

Важливим фактором, якій впливає на формування нової системи цінностей є політична культура, передусім формування політичної свідомості і нових політичних відносин на основі політичного плюралізму і цінностей демократії. У цьому контексті відмітимо, що важливим аспектом утвердження нових демократичних цінностей, інституціоналізації нових політичних інститутів і структур є саме формування нової політичної культури, яка впливає на процеси розвитку громадянського суспільства, місцевого самоврядування, готовність громадян відстоювати власні інтереси шляхом формування громадських об'єднань, громадських рухів, відстоювання реальних принципів і демократичних процедур формування владних структур, а також реальний контроль за їх функціонуванням.

Так чи інакше йдеться про необхідність утвердження нового світогляду, підтримки нових політичних цінностей що наближує перехідне

суспільство до реалій і невідворотності демократичного розвитку, результатом якого повинно бути становлення правової держави, громадянського суспільства, ефективного відповідального державного апарату і раціональної бюрократії, інституціоналізацію нових політичних форм, соціальних інститутів, структур. Саме утвердження нового світогляду, який включає соціокультурні та аксіологічні фактори, цінності й політичні орієнтації повинно стати запорукою невідворотності соціальних змін, коли жоден політичний фактор, процеси, дії суб'єктів політики, номенклатури, прихованих груп впливу не зможуть вплинути на поступовість еволюції демократичних перетворень.

Тривалість переходу від авторитарно-тоталітарної системи до демократичної залежить від багатьох факторів, серед яких вагомими є швидкість формування нових соціальних інститутів, соціальних взаємовідносин, соціальних норм. Варто відзначити також формат взаємовідносин між владою та опозицією, між елітою, політичними лідерами, номенклатурою, бізнесом і громадянським суспільством. Залежно від типу взаємозв'язків, які складаються між основними соціальними групами і акторами політики можна виділити різні типи політичної взаємодії на шляху формування нових форм державних взаємовідносин.

Передусім йдеться про перехід шляхом т.зв. консенсусної демократії, коли ініціатори й супротивники реформ домовляються (явно або приховано) про взаємоіснування у політичній площині, надаючи з боку владних сил певні гарантії частині опозиції щодо взаємної співпраці або розмежування сфер впливу. Також демократичні процеси можуть ініціюватися «зверху» (еліти, правляча партія, номенклатура), або знизу – за активної ініціативи громадянського суспільства – діяльності громадських організацій, суспільно-політичних рухів і груп інтересів, громадських ініціатив.

З точки зору структурно-функціонального аналізу можна виокремити структурно-організаційні (політичні, економічні, соціальні, аксіологічні, соціокультурні, національні) складові і функціональні, передусім ті, що

стосуються безпосередньо процесу вироблення і прийняття стратегічних рішень, форми взаємовідносин, конкретні процедури і дії, які здійснюються суб'єктами політики у напрямку модернізації суспільства. Відповідно модернізаційні зміни, які відбуваються у суспільствах, що трансформуються варто аналізувати, виходячи з визначення порівняльних характеристик еволюції політичних інститутів, регламентації політико-правових норм, політичної культури і свідомості, відносин у політико-адміністративної і суспільної сферах, а також, виходячи з легальних принципів плюралізму у конкурентній боротьбі за політичну владу.

Якщо виходити з аналізу характеристик і факторів якісного управління, то за критеріями Світового банку і ООН, зміни, які відбуваються, можуть бути проаналізовані за такими параметрами: вплив громадян на прийняття державних рішень, як безпосередньо, так і завдяки розвиненим інституціям громадянського суспільства; врахування думки населення при формуванні державних органів влади, ступень свободи волевиявлення; політична стабільність і відсутність політичних переслідувань, захист прав людини і наявність реально працюючих законів, рішення приймають відповідно до визначених законом процедур і правил, доступ до потрібної інформації мають всі бажаючі; рішення приймаються колегіально, враховуючи інтереси всіх суб'єктів, кого вони торкаються; якість роботи уряду, інституту державної служби, її незалежність від політичних коливань, якість розробки та реалізації політичних рішень, якість законодавчих ініціатив і роботи суддів; дійова боротьба з корупцією; результативність і ефективність прийнятих рішень має оцінюватися відповідно суспільним очікуванням і визначеним цілям; повинен чітко працювати механізм зворотного зв'язку органів влади з громадськістю, влада має бути підзвітна суспільству і працювати відповідно реалізації його потреб і інтересів [2].

Історія дає багато прикладів того, що політичні зміни можуть мати циклічний характер. Свого часу М. Крозье підкреслював, що головне джерело і потенціал інноваційних змін у суспільстві залежить не стільки від

впливу політиків на суспільство, скільки від зворотнього впливу суспільства на політиків, апарат управління, сприйняття або не сприйняття правил гри, які ними пропонуються. На думку М. Крозье, саме це і є ознакою і критерієм соціальних демократичних перетворень сучасних суспільств [3; 8].

Соціальні зміни у нових транзитивних країнах, які обрали шлях демократичного розвитку наприкінці ХХ ст., свідчать про те, що невизначеність багатьох факторів соціально-політичного, економічного і соціокультурного характеру призвела до розбалансування векторів і пріоритетів суспільного розвитку з визначеними стратегічними цілями і не завжди було спрямовано саме на демократичний розвиток. Крім того, навіть ознаки демократичного спрямування і змісту нових соціальних інститутів не можуть розглядатися як фактор гарантії формування сталих демократичних суспільних відносин.

Фактори, які впливають на стабільність розвитку демократичних перетворень пов'язані з різними умовами, передусім політичними, а також з внутрішньо системними характеристиками суспільства як саморегулюючої організації з інноваційним потенціалом, наявності ефективної держави з відповідальною бюрократією, досягнення високого рівня економічного розвитку, задоволення соціальних потреб, підтримка з боку суспільства демократичних норм і цінностей, довіра до нових політичних інститутів і лідерів, широка політична участь, конкуренція еліт, а також поступовий розвиток і утвердження громадянського суспільства, що дасть можливість делегувати частину повноважень держави громадським структурам.

Суттєвим ризиком у розвитку посттоталітарних держав у напрямку демократії є те, що суспільство дуже часто не готово до нових зрушень і ініціатив, так само, як і нові інститути влади не спроможні виконувати покладені на них завдання. Часто саме такі обставини бувають причиною дестабілізації політичної ситуації, посилення авторитарних методів правління, навіть згорання демократичних перетворень.

Перспективи еволюції посттоталітарних країни і трансформації недемократичних режимів можуть мати різноманітні сценарії, так В.

Меркель і А. Круассан розглядають такі перспективи залежно від співвідношення формальних і неформальних інститутів, відповідно, може бути три варіанти розвитку подій: по-перше, регресивний, коли демократично-ліберальне спрямування поступово і розмивається ліберальний і конституційно-правовий зміст демократичних норм і структур (Перу, Білорусь); по-друге, стабілізаційний, пов'язаний з рівновагою формальних демократичних інститутів і неформально існуючих їх дефектів (Росія, Аргентина) і, по-третє, прогресивний, коли дефектні неформальні структури втрачають свій вплив і їм на зміну приходять конституційно-правові демократичні структури та інститути (Бразилія, Південна Корея, Словаччина, Польща [5]).

Ситуацію ускладнює фактор того, що формування нових політичних інститутів та їх інституціоналізація може відбуватися декларативно, стратегічні політико-адміністративні рішення можуть прийматися владою приховано, реалізуючі свої власні цілі та інтереси, ігноруючи інтереси і потреби суспільства, залишаючи без змін функціонально-змістовний характер її діяльності. За таких умов практично не варто очікувати суттєвих змін у прогресивному розвитку держави у соціально-правовому напрямку, демократизації політичних інститутів і процедур, перспективний розвиток громадянського суспільства.

Креативні соціальні зміни в суспільстві варто оцінювати також крізь призму поняття соціальної ефективності як такі, для яких характерна активна перетворююча рушійна роль у суспільному розвитку, адаптивність політико-управлінських організаційних структур до нових соціальних умов і викликів, відхід від механістичних підходів до управління, високий рівень зворотних зв'язків і пошук нової парадигми управління, ефективної державної політики у напрямку створення сучасної соціальної держави (*welfare state*).

Варто не забувати і про функціональну складність самого процесу модернізаційних перетворень, свідченням чого є те, що процеси розвитку демократії у західноєвропейських країнах розтягнулися на століття і

пройшли шлях від розвитку національних держав, лібералізації економіки і утвердження капіталізму до сучасних індустріально-розвинених демократичних країн.

Характерною ознакою сучасного політичного розвитку є поступова зміна політичної системи і політичного режиму, диференціація політичних інститутів, соціокультурні зміни, а також зміни особистісних політичних установок, орієнтацій, переваг. Для новітніх демократично розвинених правових держав характерна політична система з розвинуеною інфраструктурою політичних інститутів, розширенням кола суб'єктів – громадян, які включені в політичне життя, формування нових політичних еліт і раціональної бюрократії. Для сучасних транзитивних суспільств характерна спонтанність, неоднорідність і протиріччя процесу розвитку, функціональна диференціація політичної системи а також наявність різнопланових, навіть протилежних політичних цінностей і установок. Найбільш перспективним напрямом подальших досліджень проблем соціальної модернізації слід вважати аналіз і розробку варіантів і моделей еволюції посттоталітарних країн, виходячи з врахуванням міжнародного контексту розвитку транзитних країн, враховуючи загально цивілізаційні параметри та національні особливості.

Список використаних джерел

1. *Василенко И. А.* Опыт общественно-политических трансформаций на постсоветском пространстве / И. А. Василенко // Вестник МГУ. – Сер. 12, Политические науки. – 2005. – № 2. – С. 9–11.
2. Доклад Всемирного банка «Показатели эффективности государственного управления в странах мира». – Режим доступа : <http://www.worldbank.org/wbi/governance>
3. *Крозье М.* Блокированное общество / М. Крозье. – Париж, 1977.
4. *Мельвиль А. Ю.* О траекториях посткоммунистических трансформаций / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 2004. – № 2. – С. 67–73.
5. *Меркель В.* Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 2. – С. 27–28.
6. *Парсонс Т.* Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения / Т. Парсонс // THESIS/ 1993/Т/1 С. 94–122.
7. *Пшеворский А.* Демократия и рынок / А. Пшеворский // Вся політика : хрестоматія. – М. : Європа, 2006. – С. 98–105.
8. *Спиридонова В. И.* Бюрократия и реформа (анализ концепции М. Крозье) / В. И. Спиридонова. – М. : ИФРАН, 2007. – С. 22–27.

9. Україна у 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та економічного розвитку : монографія / за заг. ред Ю. Г. Рубана. – К. : НІДС, 2008.
10. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М., 2003.
11. Цветков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія / В. В. Цветков. – К. : Юрид. думка, 2007.
12. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996.

Голубь В. В. Социальная модернизация в контексте реформ переходных обществ.

Осуществлён анализ причин развития переходных обществ в контексте факторов социальной модернизации. Проанализированы основные направления разработки новых механизмов государственно-управленческого регулирования современными общественными трансформациями, прежде всего, процессом формирования новых форм общественной коммуникации и политической модернизации.

Ключевые слова: Социальная модернизация, трансформация общества, общественное развитие, переходное общество, модернизационные реформы, общественные изменения, политическая коммуникация.

Golub V. V. Social modernization is in the context of reforms of transitional societies.

The analysis of **reasons** of development of transitional societies in the context of factors of social modernization is carried out. **Basic** directions of **development** of modern machineries of the public-administrative **adjusting** of modern public transformations are analysed, **foremost**, by the process of forming of new **forms** of public communication and political modernization.

Key words: Social modernization, transformation of society, public development, transitional society, modernization reforms, public changes, political communication.